

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРИВАТНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Маковій В. П.

ВСТУП

В умовах сьогодення екзистенціальні загрози різного генезу створюють передумови до формування широкого спектру суспільних інституцій, які забезпечують подолання негативних наслідків таких явищ. Право у множині подібних конструкцій займає чи не найбільш визначне місце, що пов'язано з його функціональним призначенням – упорядкування суспільних відносин через вживлення механізмів гармонізації приватних та публічних потреб з метою досягнення суспільного правопорядку й сталого та прогресивного розвитку людської спільноти.

У розглянутій сфері суспільного буття, з огляду на предмет даного дослідження, вагомим є питання врахування такого вкрай небезпечного прояву невігластва людської свідомості та його тваринної сутності як вирішення конфлікту інтересів через збройну агресію, де у розрізі національних інтересів вагоме місце, вочевидь пріоритетне місце займають приватні права та свободи людини. Останні є, в першу чергу, предметом врегулювання саме приватно-правової складової національної системи права будь-якої країни. На жаль, Україна виявилася в епіцентрі наведених процесів на межі постінформаційного суспільства, де збройна агресія вплинула на всі сфери життя. Значиме місце у пом'якшенні впливу даного негативного явища на суспільні процеси, на приватні права та свободи людини займає право, зокрема приватне.

Приватне право в умовах воєнного стану покликане створити більш принагідні умови для реалізації змісту відповідних суспільних відносин, що забезпечують формування соціально-економічного та правового поля для задоволення передусім приватних інтересів, які являються формою виразу відповідних потреб людини.

Цивільний кодексу України (надалі – ЦК України) досить широко розглядає сферу правового регулювання певного кола суспільних відносин, надаючи можливість використовувати запропоновані ним юридичні конструкції до врегулювання не тільки відносин, що є

предметом регулювання приватноправових галузей права, але й, за певних обставин, низки інших відносин, які урегульовані галузями права публічно-правової складової (ст. ст. 1, 9). В умовах воєнного стану важко виділити ті чи інші права та свободи людини, які входять до змісту приватних відносин та найбільше страждають від впливу наведених негативних факторів, оскільки комплексно ці явища мають вплив на всі складові правосуб'єктності фізичної особи. Разом з тим, в рамках даної роботи варто зупинитись на питаннях обмеження змісту цивільних правовідносин у площині детермінації часових меж здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків, здійснення представництва за довіреністю та реалізації права на житло в умовах воєнного стану.

Дослідження наведених питань здійснювали різні вчені як в межах загальних засад обмеження приватних права, так і у контексті обмеження таких саме в умовах воєнного стану. Зокрема, в числі дослідників, які вивчали загальні положення обмеження приватних прав, варто відзначити Є. О. Мічуріна (цивільно-правовий аспект обмеження майнових прав фізичної особи)¹, В. Слома та Н. Москалюк (межі та обмеження здійснення цивільних прав)², В. М. Мавроді (співвідношення категорій обтяження та обмеження цивільних прав)³, В. П. Свєрдліченко В. П. (межі здійснення особистих немайнових прав в умовах воєнного стану)⁴. Межі здійснення прав у змісті відносин представництва були предметом вивчення Н. М. Дихти (вивчення та розмежування понять представництво, довіреність та доручення)⁵, Л. Саванець (природа відносин представництва за довіреністю у компаративній площині)⁶, І. В. Давидової та В. В. Владисевської (захист інтересів особи в

¹ Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): дис. д-р юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ. 2009. С. 130.

² Слома В., Москалюк Н. Межі та обмеження здійснення цивільних прав. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 2 (30). С.109–114. DOI:10.35774/app2022.02.109.

³ Мавроді В.М. До питання обмеження прав особи у цивільному праві. Співвідношення понять обмеження та обтяження цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 64. С. 124-130. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.27>.

⁴ Свєрдліченко В.П. Здійснення особистих немайнових прав в умовах надзвичайного або воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Право*. 2015. Випуск 19. С. 220-223.

⁵ Дихта Н.М. Співіснування представництва – довіреності – доручення. *Часопис цивілістики*. 2017. Випуск 25. С. 10-14.

⁶ Саванець Л. Довіреність та договір доручення: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 4. С. 112-118. DOI:10.35774/app2020.04.112.

умовах воєнного стану посередництвом представництва за довіреністю)⁷. І, нарешті, особливості обмеження змісту житлових відносин були предметом розгляду К. С. Борисової⁸, О. Р. Шишки⁹, М. К. Галянтича¹⁰ та Є. О. Мічуріна¹¹.

Наведені роботи підкреслюють актуальні дослідження природи механізму обмеження приватних прав в умовах воєнного стану, зокрема в рамках темпоральних конструкцій, здійснення представництва за довіреністю та реалізації права на житло.

1. Часові межі здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків в умовах воєнного стану

Соціально-економічні перетворення в нашій державі спонукають до переосмислення й перегляду низки правових категорій, зокрема часу як юридичної конструкції в межах цивільного права загалом та відповідного цивільно-правового інституту, зокрема. Вплив на українське суспільство найганебнішого явища людства – війни, не залишив осторонь і питання правового унормування зазначеної категорії фізичної та, одночасно, соціально-юридичної природи.

У цивільному праві наявне коло наукових обґрунтувань правової природи темпоральних величин, що відображено у їх розгляді як: 1) підстави виникнення, припинення, відповідної трансформації цивільних правовідносин; 2) складової змісту цивільних правовідносин у площині його реалізації; 3) критерію правомірності поведінки учасників цивільних правовідносин. Наведене надає можливість досліджувати правовий час у площині динаміки здійснення суб'єктивного цивільного права та виконання суб'єктивного цивільного обов'язку від моменту його виникнення до припинення, що опосередковується й фізичною сутністю цієї категорії.

⁷ Давидова І.В., Владиславська В.В. Інститут представництва як інструмент захисту інтересів іншої особи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 508-511. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/116>.

⁸ Борисова К.С. Деякі проблемні аспекти конституційного права на житло за законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. Том. 1. С. 46–48.

⁹ Шишка О.Р. Реалізація права громадян на житло з житлового фонду соціального призначення. *Форум права*. 2010. № 4. С. 966–970.

¹⁰ Житлове законодавство України: стан та шляхи удосконалення: Монографія. [За ред. М.К.Галянтича]. Київ: КВЦ, 2006. С. 92.

¹¹ Мічурін Є.О. Цивільний договір як один із засобів реалізації права на житло: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 “цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право”. Харків, 2000. С. 10-11.

У відповідності визначення воєнного стану, наданого у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» (надалі – Закон), сутність цього особливого правового режиму передбачає: 1) наділення відповідних органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування повноваженнями, необхідними для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності; 2) тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

У контексті предмету дослідження, вочевидь, необхідно звернути увагу саме на обмеження прав і свобод учасників цивільних правовідносин саме через їх темпоральну складову.

По-перше, сутність обмеження суб'єктивного цивільного права у науці досить прискіпливо досліджена. Зміст ст. 13 ЦК України надає визначення меж здійснення цивільного права, які визначені договором або актами цивільного законодавства. Є. О. Мічурін у власній дефініції обмеження цивільного права визначає як елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права та ускладнення його здійснення¹². У авторській інтерпретації обмеження цивільного права у порівнянні з обтяженням полягає у звуженні меж здійснення відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи, яке не пов'язано з виникненням будь-яких додаткових прав у інших осіб, визначене нормативним приписом, договором або рішенням суду. При цьому, якщо в якості таких меж розглядати часові величини, які безпосередньо обмежують здійснення цивільних прав, а відповідно і кореспондуючих їм цивільних обов'язків, то маємо розуміння сутності правового часу саме у наведеному контексті¹³.

По-друге, природа вказаних обмежень цивільних прав, які викладені у дефініції поняття воєнного стану носить виключний

¹² Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): дис. д-р юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ. 2009. С. 130.

¹³ Маковій В.П. Темпоральні величини у парадигмі модернізації цивільного законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 151. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-148-153.

характер, що пов'язано з спеціальною та винятковою процедурою встановлення таких обмежень. Дійсно, у відповідності до положень Конституції України права та свободи людини можуть бути обмежені за загальним правилом лише рішенням суду на підставі відповідного припису законодавства. І лише у винятковому випадку, яким є обставина запровадження правового режиму воєнного стану, допускається обмеження прав та свобод людини у інший спосіб, зокрема шляхом унормування меж указом Президента України, як того вимагає ст. 6 Закону. Тобто, якщо мова йде про обмеження цивільних прав поза межами суб'єктивних правомочностей, визначених у рамках наведеного нормативно-правового акту Президента України, то вирішення цього питання треба шукати в площині внесення змін до відповідного закону.

По-третє, наявність екстраординарних обставин, які створюють перешкоди у здійсненні цивільних прав та виконанні цивільних обов'язків на прикладі умов воєнного стану, стає перепорою у належній реалізації змісту цивільних правовідносин, що аж ніяким чином не сприяє загальному суспільному порядку та нівелює цінності правової держави. Саме тому зазначені події сприяли внесенню змін до цивільного законодавства, у тому числі й щодо темпоральних величин. Так, 15 березня 2022 року Верховною радою України до ЦК України були внесені відповідні зміни, а саме щодо темпоральних меж здійснення права: 1) на пред'явлення вимоги до суду про захист цивільного права або інтересу (позовна давність), притому як загальної, так і спеціальної; 2) на реалізацію права переважної купівлі частки у праві спільної часткової власності; 3) у змісті відносин поруки; 4) на оскарження дій виконавця заповіту.

Наведені зміни носять дещо несистемний, винятковий та епізодичний характер, що пов'язано з екстраординарністю самої події воєнного стану. Однак, наявність у змісті цивільного законодавства на прикладі ЦК України положень про воєнний стан (ст. ст. 46, 263, 312, 353), як надзвичайний юридичний факт, й до введення воєнного стану у зв'язку з агресією проти нашої держави, свідчить про певну хибність щодо відсутності системного підходу до законодавчої ініціативи з трансформації цивільно-правових норм через несення змін саме до Прикінцевих та перехідних положень Кодексу.

Тому, вочевидь, доречно було б запропонувати дещо інший варіант змін до ЦК України в частині загальних положень про темпоральні обмеження змісту цивільних правовідносин у зв'язку з

введенням правового режиму воєнного стану, а саме. Статтю 254 доповнити частиною шостою такого змісту:

«6. На період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану, зупиняється перебіг строків:

1) невикористання сервітуту як підстави його припинення (стаття 406 цього Кодексу);

2) невикористання права користування чужою земельною ділянкою для забудови як підстави його припинення (стаття 416 цього Кодексу);

3) виконання рішення довірчого власника про дострокове виконання основного зобов'язання (стаття 597⁶ цього Кодексу);

4) договору (стаття 631 цього Кодексу);

5) попередження сторони договору найму про відмову від договору, укладеного на невизначений строк (стаття 763 цього Кодексу);

б) оренди житла з викупом (стаття 810¹ цього Кодексу);

7) ухилення замовника від прийняття виконаної підрядником роботи (стаття 853 цього Кодексу);

8) щодо вимоги про безоплатне усунення недоліків роботи, виконаної за договором побутового підяду, які можуть становити небезпеку для життя або здоров'я замовника та інших осіб (стаття 872 цього Кодексу);

9) нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи (стаття 874 цього Кодексу);

10) розпорядження комітентом своїм майном у випадку відмови комісіонера від договору комісії (стаття 1026 цього Кодексу);

11) щодо пред'явлення вимог банку про розірвання договору банківського рахунка (стаття 1072 цього Кодексу);

12) реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності спадкоємця для переходу до нього прав та обов'язків праволодільця за договором комерційної концесії (стаття 1127 цього Кодексу)».

Відповідним чином необхідно було б запропонувати також і зміни до статті 263 ЦК України в частині доповнення окремими підставами щодо зупинення перебігу строку позовної давності для осіб, які є позивачами або відповідачами із числа суб'єктів, що проходять службу у невійськових формуваннях та здійснюють відсіч та стримування збройної агресії РФ або інших держав проти України у період дії воєнного стану, а також щодо зупинення перебігу строку позовної давності у разі введення на території України або в окремих її місцевостях правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Наведені пропозиції є більш обґрунтованими та доцільними у порівнянні з м'яко кажучи не досить раціональною нормотворчою діяльністю КМ України на прикладі постанови від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», де спотворюється зміст додаткового строку на прийняття спадщини й використовується термін «подовження» цього строку.

Однозначна позиція з цього питання Верховного суду України (п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 “Про судову практику у справах про спадкування”¹⁴) та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13 “Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування”¹⁵), згідно якої справа за позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини відкривається за умови: 1) відсутності згоди спадкоємців, які прийняли спадщину (ч. 2 ст. 1272 ЦК України), 2) пропуску шестимісячного строку подання заяви про прийняття спадщини при відсутності інших спадкоємців, що прийняли спадщину й могли б дати письмову згоду на подання заяви нотаріусу про прийняття спадщини. Останній варіант є розширеним тлумаченням положень ч. 2 ст. 1272 ЦК України¹⁶.

Викладені міркування сприяють удосконаленню механізму правового регулювання змісту цивільних правовідносин, у якому належне місце приділяється саме правовому часу.

2. Представництво за довіреністю в умовах воєнного стану

Інститут представництва є одним з найважливіших правових інститутів, що забезпечує реалізацію прав та інтересів учасників цивільних правовідносин за допомогою своєї юридичної конструкції «проксі» в низці життєвих ситуацій, коли за суб'єктивних чи об'єктивних обставин відповідний суб'єкт не в змозі

¹⁴ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 “Про судову практику у справах про спадкування”. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення: 15.05.2024)

¹⁵ Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13 “Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування”. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення: 15.05.2024)

¹⁶ Маковій В.П. Строки прийняття спадщини в цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 72-75

безпосередньо здійснити відповідне право або виконати певний обов'язок.

Наявність надзвичайного правового режиму пов'язується з низкою обставин особливого характеру, які детермінуються у техногенній чи природній площині, що відповідним чином унормовано у ст. 1 Закону. Згідно даного нормативно-правового акту виділено, як було зазначено вище, дві сутнісні особливості такого правового режиму, де значимим у площині саме реалізації змісту відносин представництва в умовах воєнного стану є тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Проектуючи викладене у площину представницьких відносин необхідно зазначити наступне. Зміна обставин соціально-економічного та правового характеру вплинула різнопланово й на відносини представництва, у тому числі й через відповідну регламентацію таких взаємин, оскільки, крім звичайних за повсякденних обставин, що сприяють реалізації представницьких стосунків, постали обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру, які пов'язані з притаманними правовому режиму воєнного стану умовами (міграція в іншу місцевість, участь у воєнних діях, знаходження на лікуванні тощо).

Дослідження законодавства в цій частині, передусім Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат» та інших прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів свідчать про прийняті оперативні заходи щодо реагування на динамічні зміни соціально-економічної обстановки, обумовлені вказаними обставинами. Серед останніх прийняття постанови Кабінету Міністрів України (надалі – КМУ) від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». Перша редакція зазначеного нормативного акта не містила будь-яких спеціальних правил щодо реалізації змісту добровільного представництва або представництва за довіреністю, окрім встановлення особливостей вчинення незавершених нотаріальних дій та започаткування таких за участі громадян держави-агресора чи юридичної особи, створеної та зареєстрованої відповідно до законодавства цієї держави.

Однак, подальші редакційні зміни розглянутої постанови КМУ були спрямовані на виокремлення з поміж вказаних нотаріальних дій саме наступних: 1) посвідчення довіреностей, за деяким виключенням, без використання спеціальних бланків; 2) посвідчення

довіреностей щодо цінного майна лише нотаріусами, включеними до затвердженого Міністерством юстиції переліку нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна; 3) заборона посвідчення правочинів щодо цінного та деякого іншого майна, вчинених на підставі довіреності від імені фізичної особи – відчужувача (іпотекодавця, довірчого засновника); 4) допущення до вчинення квазінотаріальних довіреностей щодо певного майна інших посадових, службових осіб, окрім тих, які передбачені Порядком посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально-посвідчених, затвердженим постановою КМУ від 15 червня 1994 року № 419.

При цьому викладені спеціальні положення, за винятком правил вчинення квазінотаріальних довіреностей обмежуються темпоральними рамками часовим періодом дії правового режиму воєнного стану та додатково одного місяця після його припинення або скасування.

Безумовно, терміни, що використані у розглянутому нормативно-правовому акті дещо не корелюють з їх використанням у його змісті. Так, наприклад, некоректним є використання в якості синонімів понять «особливості» та «заборона», оскільки другий термін скоріше може розглядатись в якості способу прояву першого, на прикладі виняткових положень посвідчення довіреностей у спрощеному вигляді та з відходженням від загальноприйнятого порядку або ж вилучення з переліку відповідних нотаріальних дій певного кола довіреностей взагалі.

Системно-структурне тлумачення викладених положень свідчить про наступні форми прояву відповідних особливостей нотаріального посвідчення довіреностей або правочинів, що ґрунтуються на повноваженнях довірителя, в умовах воєнного стану: 1) заборона посвідчення певних довіреностей; 2) спрощення процедури посвідчення довіреностей, окрім передання повноважень щодо майна, цінного майна, зокрема через відмову від використання спеціальних бланків з нанесення відповідних спеціальних реквізитів на чистому аркуші; 3) посвідчення частини довіреностей лише нотаріусами, включеними до затвердженого Міністерством юстиції переліку нотаріусів; 4) розширення кола осіб, які уповноважені реалізовувати делеговані державою функції щодо підтвердження юридичного значення (легітимості) певних приватноправових актів, у даному випадку довіреностей, у квазінотаріальній формі.

Серед критеріїв першої групи особливостей вчинення процедури посвідчення довіреностей або правочинів, що ґрунтуються на повноваженнях довірителя, необхідно відзначити: 1) правовий зв'язок довірителя з державою-агресором (громадянство фізичної особи, наявність статусу у такої особи кінцевого бенефіціарного власника, члена або учасника (акціонера), що має частку у статутному капіталі юридичної особи не менше 10 відсотків, а також юридична особа – резидент держави-агресора); 2) віднесення предмету правочину з відчуження, що ґрунтується на повноваженнях довірителя, до числа цінного майна, в числі якого: нерухоме майно, цінні папери, корпоративні права, іпотека, а також окреслення змісту відповідного правочину такими правовими наслідками як: задоволення вимог іпотекодержателя, встановлення довірчої власності на нерухоме майно, у тому числі шляхом внесення змін до таких договорів і їх розірвання (припинення).

Припиняючим фактом щодо першого з перерахованих обмежень є, окрім наведеного загального часового періоду, прийняття та набрання чинності законом щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою – агресором.

Визначальним критерієм для другої групи прояву особливості вчинення нотаріальної дії щодо посвідчення довіреності є характеристика предмету та змісту такої, де виключено право на розпорядження цінним майном. Оскільки зазначений критерій мав надзвичайну винятковість саме на початку дії правового режиму воєнного стану, то пізніше така процедура була скасована.

Третя група наведеної винятковості посвідчення довіреностей пов'язана з потребою у захисті інтересів учасників представницьких відносин й надання у відповідних межах реалізації певного рівня трансдісдатності.

І нарешті, четверта група безпосередньо забезпечила реалізацію прав довірителів, які безпосередньо знаходяться у екстраординарних обставинах, опосередкованих умовами правового режиму воєнного стану: військовослужбовці та особи, прирівняні з ними за правовим статусом, військовополонені. Механізм правового регулювання зазначених відносин допускає до загального переліку осіб, які уповноважені на вчинення квазінотаріальних дій, також й інших посадових, службових осіб, що визначені командиром (начальником) відповідних формувань.

Наявна судова практика щодо застосування наведених особливостей процедури посвідчення довіреностей та правочинів,

що ґрунтуються на повноваженнях довірителя, свідчать про наявні випадки некоректного сприйняття відповідного нормативного матеріалу.

Так, у постанові Одеського апеляційного суду від 01 лютого 2023 року у справі № 947/15160/22¹⁷ зроблено висновок про необґрунтованість рішення Київського районного суду м. Одеси в частині відмови у задоволенні позову про визнання дійсним договору купівлі-продажу нерухомого майна, укладеного від імені громадянина держави-агресора, з огляду на не використання першої із викладених обмежень у вчиненні відповідної нотаріальної дії, передбачених постановою КМУ від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»

Підсумовуючи висловлені міркування, необхідно вказати на ефективність прийнятих змін до структури механізму правового регулювання представницьких відносин за довіреністю в умовах воєнного стану, що надало можливість вкотре віднайти компромісне задоволення як приватних, так і публічних інтересів у вказаній площині.

3. Загальні засади обмеження права на житло в умовах воєнного стану

Питання, що є предметом нашого розгляду, має бути досліджене в контексті з'ясування сутності «права на житло», а також природи обмежень цивільних прав в умовах воєнного стану.

Загалом право на житло, як відповідне повноваження фізичної особи, розглядається у праві в конституційно-правовій та цивільно-правовій площині. Перша ґрунтується на основних началах, викладених в нормативних документах міжнародного рівня. Так, ст. 25 Загальної декларації прав людини та ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права визначають право на житло у складі комплексного права на гідний життєвий рівень поряд з правом на харчування, медичний догляд тощо. На розвиток цих положень ст. 47 Конституції України серед основних прав та свобод людини і громадянина закріпила право на житло, складовими якого визначила три повноваження, що розкриті в частинах цієї статті: право на набуття речового чи зобов'язального права на житло

¹⁷ Рішення Апеляційного суду Одеської області від 01.02.2023 р. за № 22-ц/813/3957/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108735027> (дата звернення: 15.05.2024)

внаслідок його побудови, укладення договору чи інших підстав, визначених законодавством; право на отримання соціального житла від держави або органів місцевого самоврядування; право на недоторканість житла. Крім того, право на житло вслід за концепцією, відображеною в наведених міжнародних нормативних документах, ст. 48 Конституції включається в якості складової до змісту права на достатній життєвий рівень для особи та її сім'ї.

У науці конституційного права сутність права на житло має тривалу й напрацьовану передісторію, що не є предметом даного дослідження. Однак, для мети встановлення сутності даного права у конституційно-правовому аспекті буде важливим комплексне дослідження змісту цієї правової категорії К. Борисовою, що надало їй можливості дійти наступних висновків: сутністю житлового права є визнання за кожною людиною права володіти і користуватись таким соціальним благом як житло, а також набувати житло на тих чи інших підставах; у об'єктивному значенні право на житло – це правовий інститут, що включає конституційно-правові норми, які регулюють питання набуття й володіння житлом; у суб'єктивному сенсі право на житло – це суб'єктивне право особи на набуття житла і володіння ним, яке існує в межах загальних конституційних правовідносин¹⁸.

Право на житло у цивільному праві поширено розглядалось як право на житлову площу з визначенням співвідношення цих понять. Так, наприклад наявна позиція у цивілістиці, за якою право на житлову площу включає в себе й право на житло¹⁹.

На думку Н. Марценко сутністю права на житло у цивільно-правовій площині є право особи на житлову площу, під яким розуміється комплекс повноважень наймача по користуванню й розпорядженню житловим приміщенням, наданим йому за договором чи іншою підставою. При цьому право на житлове приміщення у цивільно-правовому сенсі є складовою права на житло у конституційно-правовому значенні²⁰.

¹⁸ Борисова К.С. Деякі проблемні аспекти конституційного права на житло за законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. Том. 1. С. 46–48.

¹⁹ Шишка О.Р. Реалізація права громадян на житло з житлового фонду соціального призначення. *Форум права*. 2010. № 4. С. 966–970.

²⁰ Марценко Н. Порівняльно-правова характеристика поняття житла у національному та міжнародному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 4 (16). С. 122.

М. К. Галянтич у своєму дослідженні визначив право на житло у конституційно-правовому сенсі, як право кожного громадянина на одержання житла (при дотриманні вимог, зазначених у законі), а також безстрокове користування ним. У галузевому (цивільно-правовому) розумінні право на житло як суб'єктивне право (тобто право на конкретну житлову площу) є установлена законом міра дозволеної поведінки уповноваженої особи щодо володіння, користування й розпорядження житловим приміщенням²¹.

Не менш слушною є усталена точка зору, згідно якої прийнято виділяти у праві на житло у цивільно-правовому сенсі дві складові: право на конкретне житлове приміщення та право на поліпшення житлових умов. При цьому Є. О. Мічуриним право на конкретне житлове приміщення у цивільному праві визначається як речова складова, а інша – як зобов'язально-правова²².

На думку О. В. Погрібної поняття житла досить різноаспектне з огляду на проєкцію його на площину тієї чи іншої галузі права. Притому що у контексті приватноправового регулювання дана категорія більш сприймається із позицій здійснення та захисту права власності, як наслідок сприйняття його саме як об'єкта нерухомого майна, який наділений ознаками житлової нерухомості, що опосередковується відповідними потребами фізичної особи, вимогами технічного, санітарно-гігієнічного, архітектурного та іншого характеру²³.

З викладеного можна зробити наступний висновок, що оскільки право на житло закріплено у конституційних нормах й забезпечує природне існування людини в сукупності визначених особистих немайнових прав, регламентованих книгою 2 ЦК України, а Конституція України, книга 3 та 5 ЦК України надає можливість говорити й про майнову ознаку цього права, то вочевидь треба

²¹ Житлове законодавство України: стан та шляхи удосконалення: Монографія. [За ред. М.К.Галянтича]. Київ: КВІЦ, 2006. С. 92.

²² Мічурин Є.О. Цивільний договір як один із засобів реалізації права на житло: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 "цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право". Харків, 2000. С. 10-11.

²³ Погрібна О.В. Поняття житла у контексті приватноправового регулювання здійснення та захисту права власності. *Нове українське право*. 2023. Випуск 4. С.44–45. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.5>

погодитись з комплексною його сутністю, що підтримується й у теорії житлового права²⁴.

Звідси необхідно дійти висновку, що майнова суть права на житло може бути сформульована у вигляді: майновим змістом права на житло є право особи на здійснення відповідних повноважень щодо приналежного їй житла на тій чи іншій правовій підставі (речово-правова складова), а також на поліпшення власних житлових умов (зобов'язально-правова складова). При тому, що одна й інша складова раніше реалізувалась переважно у публічно-правовій сфері (посередництвом залучення органів державної влади), а на теперішній час здійснення обох складових відбувається переважно у приватноправовій площині з певними елементами залучення владних інституцій.

Правовий механізм обмеження прав фізичної особи в умовах воєнного стану безпосередньо відображений у ст. 64 Конституції України та Законі. Згідно ст. 20 останнього нормативно-правового акту на розвиток положень вказаної статті Конституції України встановлені виключення щодо низки прав і свобод людини, які обмеженню не підлягають, в числі останніх також і закріплене ст. 47 Конституції України право на житло. Саме ч. 2 цієї статті Конституції України дає можливість позбавлення права на житло лише на підставі закону за рішенням суду, що не надає можливості застосувати ст. 353 ЦК України щодо реквізиції житла як різновиду припинення права власності без відповідного рішення суду. У контексті наведеного слушним є висновок Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 13 вересня 2005 року у справі «Іванова проти України»²⁵, згідно якого позбавлення власності може бути виправдане лише в тому випадку, якщо наявно, *inter alia*, що воно здійснене «у інтересах суспільства» і «відповідно до вимог, передбачених законом». Більше того, наведене повинно бути досягнуто шляхом «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства і вимогами захисту основних прав осіб.

²⁴ Галянич М.К. Теоретико-правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2006. С. 89-107.

²⁵ Рішення Європейського суду з прав людини від 13 вересня 2005 року у справі № 74104/01 «Іванова проти України». *Hudoc. European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-70130> (дата звернення: 15.05.2024).

З викладеного необхідно дійти висновку, що право на житло, як невід'ємне право людини, ніяким чином не може бути обмеженим в межах наведених екстраординарних обставин, а питання позбавлення права на житло може бути реалізованим у суворій відповідності із законодавством за рішенням суду. Спеціальна ж процедура вилучення майна в умовах воєнного стану до житла не застосовується, що віднайшло відображення у правозастосовній практиці міжнародних судових інстанцій.

ВИСНОВКИ

Отже, механізм обмеження приватних прав в умовах воєнного стану у співвідношенні з обтяженням полягає у звуженні меж здійснення відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи, яке не пов'язано з виникненням будь-яких додаткових прав у інших осіб, визначене нормативним приписом, договором або рішенням суду. Наявність екстраординарних обставин, які створюють перешкоди у здійсненні цивільних прав та виконанні цивільних обов'язків на прикладі умов воєнного стану, стає перепорою у належній реалізації змісту цивільних правовідносин, що аж ніяким чином не сприяє загальному суспільному порядку та рівню цінності правової держави.

Висловлене надало можливість запропонувати законодавчі новели щодо встановлення часових меж здійснення певних прав у змісті цивільних правовідносин, обтяжених правовим режимом воєнного стану, зокрема у сфері спадкування, застосування позовної давності та інших видів строків та термінів згідно чинного цивільного законодавства.

Окремо звернена увага на певні колізійні моменти та прогалини законодавства у сфері реалізації змісту відносин представництва за довіреністю, що сприяло формулюванню релеватних нормотворчих пропозицій з огляду на наявні теоретичні та емпіричні напрацювання, зокрема положення судової практики.

Висловлене власне бачення змісту меж здійснення приватних прав при складі житлових відносин, що надало можливість відмежувати конституційно-правовий та цивільно-правовий підхід до розуміння цього поняття. Як наслідок, підтримано позицію, згідно якої право на житло, як невід'ємне право людини, ніяким чином не може бути обмеженим в межах наведених екстраординарних обставин, а питання позбавлення права на житло може бути реалізованим у суворій відповідності із законодавством за рішенням

суду. Спеціальна ж процедура вилучення майна в умовах воєнного стану до житла не застосовується, що віднайшло відображення у правозастосовній практиці міжнародних судових інстанцій, зокрема рішеннях ЄСПЛ.

АНОТАЦІЯ

Дане дослідження присвячене вивченню питання обмеження приватних прав в умовах воєнного стану, зокрема у площині детермінації часових меж здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків, здійснення представництва за довіреністю та реалізації права на житло. Акцентовано увагу на тому факті, що наявність екстраординарних обставин, які створюють перешкоди у здійсненні цивільних прав та виконанні цивільних обов'язків на прикладі умов воєнного стану, стає перепорою у належній реалізації змісту цивільних правовідносин, що аж ніяким чином не сприяє загальному суспільному порядку та нівелює цінності правової держави. Висловлена позиція, згідно якої механізм обмеження приватних прав в умовах воєнного стану у співвідношенні з обтяженням полягає у звуженні меж здійснення відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи, яке не пов'язано з виникненням будь-яких додаткових прав у інших осіб, визначене нормативним приписом, договором або рішенням суду. Запропоновано законодавчі новели щодо встановлення часових меж здійснення певних прав у змісті цивільних правовідносин, обтяжених правовим режимом воєнного стану, зокрема у сфері спадкування, застосування позовної давності та інших видів строків та термінів згідно чинного цивільного законодавства. Звернена увага на певні колізійні моменти та прогалини законодавства у сфері реалізації змісту відносин представництва за довіреністю, що сприяло формулюванню релеватних нормотворчих пропозицій з огляду на наявні теоретичні та емпіричні напрацювання, зокрема положення судової практики. Підтримано позицію, згідно якої право на житло, як невід'ємне право людини, ніяким чином не може бути обмеженим в межах наведених екстраординарних обставин, а питання позбавлення права на житло може бути реалізованим у суворій відповідності із законодавством за рішенням суду. При цьому зазначено, що спеціальна процедура вилучення майна в умовах воєнного стану до житла не застосовується, що віднайшло відображення у правозастосовній практиці міжнародних судових інстанцій, зокрема рішеннях ЄСПЛ.

Література

1. Борисова К.С. Деякі проблемні аспекти конституційного права на житло за законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. Том. 1. С. 46–48.

2. Галянтич М.К. Теоретико-правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРН України, 2006. 512 с.

3. Давидова І.В., Владишевська В.В. Інститут представництва як інструмент захисту інтересів іншої особи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 508-511. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/116>.

4. Дихта Н.М. Співіснування представництва – довіреності – доручення. *Часопис цивілістики*. 2017. Випуск 25. С. 10-14.

5. Житлове законодавство України: стан та шляхи удосконалення: Монографія. [За ред. М.К.Галянтича]. Київ: КВІЦ, 2006. 564 с.

6. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13 “Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування”. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення: 15.05.2024).

7. Мавроді В.М. До питання обмеження прав особи у цивільному праві. Співвідношення понять обмеження та обтяження цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 64. С. 124-130. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.27>.

8. Маковій В.П. Темпоральні величини у парадигмі модернізації цивільного законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 148-153. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-148-153.

9. Марценко Н. Порівняльно-правова характеристика поняття житла у національному та міжнародному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 4 (16). С.121–125.

10. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): дис. д-р юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ. 2009. 463 с.

11. Мічурін Є.О. Цивільний договір як один із засобів реалізації права на житло: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук:

спец. 12.00.03 “цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право”. Харків, 2000. 185 с.

12. Погрібна О.В. Поняття житла у контексті приватноправового регулювання здійснення та захисту права власності. *Нове українське право*. 2023. Випуск 4. С. 39–45. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.5>.

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 “Про судову практику у справах про спадкування”. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення: 15.05.2024).

14. Рішення Апеляційного суду Одеської області від 01.02.2023 р. за № 22-ц/813/3957/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108735027> (дата звернення: 15.05.2024).

15. Рішення Європейського суду з прав людини від 13 вересня 2005 року у справі № 74104/01 «Іванова проти України». *Hudoc. European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-70130> (дата звернення: 15.05.2024).

16. Саванець Л. Довіреність та договір доручення: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 4. С. 112–118. DOI:10.35774/app2020.04.112.

17. Сverdліченко В.П. Здійснення особистих немайнових прав в умовах надзвичайного або воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Право*. 2015. Випуск 19. С. 220–223.

18. Слома В., Москалюк Н. Межі та обмеження здійснення цивільних прав. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 2 (30). С. 109–114. DOI:10.35774/app2022.02.109.

19. Шишка О.Р. Реалізація права громадян на житло з житлового фонду соціального призначення. *Форум права*. 2010. № 4. С. 966–970.

Інформація про автора:

Маковій Віктор Петрович,

кандидат юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна